

Murteentutkimuksesta geolingvistiikkaan

J. K. CHAMBERS—PETER TRUDGILL *Dialectology*. Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge 1980. 218 s.

Termillä *dialektologia* on yleensä totuttu ymmärtämään pelkästään murteentutkimusta. Englantilaiset J. K. Chambers ja Peter Trudgill ovat teoksessaan laajentaneet tämän termin kattamaan koko kielellisen vaihtelun tutkimuksen: perinnäisen murteentutkimuksen, murremaantieteen ja sociolingvistisen variaation selvittelyn. Teos on tarkoitettu kielitiedettä opiskelevien oppikirjaksi, ja asiakokonaisuuksien luku luvulta syvenevä käsittely johdatteekin lukijan kielen ja murteen suhteen pohdintoista erilaisten muutostyyppien selvittelyyn.

Ensimmäisessä pääluvussa (»Taustaa») lukija tutustetaan aluksi kielellisen vaihtelun keskeiseen käsitteistöön: määritellään mm. *kieli*, *varieteetti* ja *murre*, jolla voidaan tarkoittaa vain ääntämyseroja (accent) tai yleisempiä, kieliopillisia tai leksikaalisia eroja (dialect).

Murremaantieteeseen perehdytetään luomalla katsaus sen historiaan ja tutkimusmenetelmiin. Murremaantieteen katsotaan vanhaan tapaan syntyneen Saksassa 1870-luvulla vastauksena nuorgrammaatikkojen väitteeseen äänne muutosten poikkeuksettomuudesta. Murremaantieteellisen aineiston kokoamistekniikkaa esitellään muutamien kysymystyyppien. Tulosten esittämisestä mainitaan kartat, joista yleisimmin käytettyjä ovat vallitsevan murrekannan siltään paljastavat levikkikartat (display maps), harvinaisem-

pia tulkintakartat (interpretive maps). Tulkintakartat pohjautuvat normaaleihin levikkikarttoihin mutta yksinkertaistavat niiden tietoja esimerkiksi yhdistämällä etymologisesti saman muodon variantit. Murremaantieteellisen tutkimuksen kielenoppaista kirjoittajat käyttävät lyhennettä NORM (muodostettu sanojen *non-mobile*, *older*, *rural males* alkukirjaimista); heidän mukaansa kiinnostus tätä tieteenalaa kohtaan on vähentynyt erityisesti kielenoppaiden valintaperusteiden tarkkuuden takia. Nykyisinhän on yhä vaikeampaa löytää murteenpuhujia, jotka täyttäisivät vaaditut kriteerit ja joiden avulla voitaisiin luotettavasti tehdä päätelmiä alueittaisesta murre-eduksesta.

Murteentutkimus voi käyttää hyväkseen sellaista strukturaalin kielitieteen näkökulmaa, jonka mukaan kielessä esiintyviä variantteja pidetään niistä muodostuvan järjestelmän osina. Kirjoittajat käyttävät esimerkkinä vokaaliedustusta, joka Ipswichin murteessa on yhtä varianttia yksinkertaisempi kuin Lowestoftin murteessa: se voidaan heidän mukaansa kuvata seuraavasti: Lowestoft, Ipswich //u: ≈ $\frac{L}{I} \frac{ou}{ou} \sim \frac{u}{u}$ ≈ au //. Tällaista säännön muotoon rakennettua kuvaustapaa, josta käyvät ilmi alueittaiset murre-erot, nimitetään diasysteemiksi. Kuvaus tosin vaikeutuu, mikäli murteissa esiintyy laajaa leksikaalista vaihtelua. Generatiivin teoriansa avulla (jos oletetaan, että kielellinen vaihtelu johtuu puhujan sisäistämän kieliopin sääntöjen muutoksista) ei kuvausvaikeuksia voida välttää. Tekijöiden mukaan generatiivia tarkastelutapaa voidaan murteentutkimuksessa kuitenkin puoltaa, jos vaihtelun katsotaan aiheutuvan kaikista kompetenssiin sisältyvistä kielimuodoista: sekä niistä, joita puhuja itse käyttää, että niistä, joita hän vaivatta ymmärtää.

Johdattavan jakson lopussa esitellään vielä kaupunkimurteiden tutkimusta ja sen apuna käytettyjä matemaattis-tilastollisia menetelmiä: kielelliset muuttujat määritellään tunnusluvuin, ja niiden perusteella voidaan verrata variaatiota sekä

Kirjallisuutta

yksityisillä kielenkäyttäjillä että kokonaisissa ryhmissä.

Teoksen toinen pääjakso käsittelee sosiaalista variaatiota. Vaihtelua voi esiintyä ensinnäkin sosiaaliluokittain, sukupuolittain ja tyylilajeittain. Esimerkkeinä tekijät käyttävät enimmäkseen englannin kieltä koskevia sociolinguvistisiä tutkimuksia, joissa on saatu aikaan eroja jakamalla aineisto esimerkiksi viiden eri sosiaaliluokan kieltä edustaviin otoksiin. Vaihtelua on tutkittu myös erilaisissa puhetyyleissä: muodollisissa tyyleissä, kuten lueteltaessa sanoja peräkkäin tai luettaessa tekstiä, murremuodot odotuksenmukaisesti ovat kaikkien sosiaaliluokkien puheessa harvinaisempia kuin vapaassa puheessa. Naisten todetaan yleensä käyttävän omaa sosiaaliluokkaansa ylemmälle ominaisia variantteja enemmän kuin miesten. Ero ilmenee jopa lasten kielessä. Muista variaatiota aiheuttavista tekijöistä mainitaan rotuerot, puheyhteisön vaikutus (kielen mukautuminen koko ryhmän kieleen) sekä yksilölliset seikat, joihin voivat vaikuttaa kielenpuhujan sosiaaliset toiveet ja odotukset.

Sosiaalista variaatiota voidaan tekijöiden mukaan tarkastella myös kielellisestä uudennoksesta käsin. He erottavat kahdentyyppisiä muuttujia: sellaisia, jotka vaihtelevat sekä stilistisesti että erilaisissa sosiaaliryhmissä (markers), ja sellaisia, jotka ovat riippumattomia puhetyylistä ja joita ei yleensä tiedosteta (indicators). Edellisen tyyppiset muuttujat voivat herkästi stigmautua eli leimautua kielteisesti; ne saattavat myös heijastaa kielellistä muutosta. Jos stigmaattisia muotoja aletaan yleisesti pitää esimerkiksi jonkin paikallismurteen ominaispiirteenä, ne muuttuvat stereotyypeiksi ja voivat sitä tietä nopeastikin kadota. Kielellistä muutosta voidaan tutkia joko vertaamalla keskenään eri aikoina tallennettua kieltä tai saman kieliyhteisön eri-ikäisten jäsenten kieltä, mikä on usein käyttökelpoisempi menetelmä. Se että muutos on käynnissä, voidaan havaita eri puhetyylien, sosiaaliluokkien tai sukupolvien välillä ilmenevistä eroista.

Kolmannessa pääluvussa tarkastellaan alueellista variaatiota. Sitä on tekijöiden mukaan mahdollista kuvata isoglossein, jotka erottavat alueittaiset murre-edustukset toisistaan, tai »heteroglossein», jotka osoittavat tarkemmin, esimerkiksi kielenpuhujittain, murrekannan alueelliset alkamis- ja päättymiskohdat (kartassa kaksoisviiva). Jos kohta normaalin isoglossinkin sijoittamisessa joudutaan turvautumaan yleistyksiin, ei liioin heteroglossin määrittäminen liene yksiselitteistä mahdollisten rajatapausten, siirtymämuotojen kannattajien, vuoksi.

Isoglossien avulla sijoitettavien murre-eräjen likimääräisyyttä kirjoittajat pitävät traditionaalin murteen tutkimuksen heikkoutena; mm. tästä syystä perinnäisen dialektologian harrastajat ovat vähentyneet, ja yhä enemmän huomiota on saanut osakseen kaupunkimurteiden tutkimus (s. 125). Isoglossien määrittämistä tarkoituksenmukaisempaa olisikin heidän mukaansa eri edustusten välisten siirtymien tutkimus. Kirjoittajat jaottelevat siirtymämurteet sekamurteisiin (mixed lects), joissa eri murrealueiden edustukset vaihtelevat (tällaisesta sopisi esimerkiksi suomen švaa: *jalka* ~ *jalaka*), ja välittäviin murteisiin (fudged lects), joissa oman valtaedustuksen ohessa esiintyy pyrkimystä naapurimurteen kannan omaksuamiseen mutta joissa ääntämys tuottaa vasta foneettisen väliasteen (*jalka* ~ *jalaka*). Mahdollisia ovat myös näiden tyyppien kombinaatiot (scrambled lects, esim. *jalka* ~ *jalaka* ~ *jalaka*). Siirtymämurteet käyvät sitä monimutkaisemmiksi, mitä kirjavampi on foneettisten varianttien asteikko. — Tässäkin jaottelussa näkyy olevan ongelmansa: voidaanhan idiolektityyppiä jakaa lähes loputtomiin eri edustusten esiintymistajuuden mukaan.

Teoksen viimeinen pääjakso kuvaa vaihtelun tyyppiä. Kirjoittajien mukaan ei voida lainkaan puhua vapaasta vaihtelusta, vaan muuttujat olisivat aina joko lingvistisesti tai sosiaalisesti ehdollisia (s. 147). Vaihtelua on mahdollista kuvata implikaatioasteikolla, jossa muuttujien esiintyminen on ennustettavissa muista

muuttujista. Toinen vaihtoehto on variaabelisäännöt, jotka paljastavat variantin esiintymisehdot. Kumpaakin kuvausmallia on syytä pidetty näkökulmaltaan yksipuolisena.

Vaihtelua selvitetään vielä toisaalta sosiolingvistisesti ja leksikaalisesti, toisaalta maantieteellisesti. Tekijät palaavat jo s. 88—94 puheena olleeseen todellisen ja näennäisajan käyttöön. Vaikka näennäis-aikaperspektiivi, ts. historiallinen rekonstruktio, on usein käytännöllisin tutkimustapa, voidaan tulevaisuudessa entistä paremmin tutkia myös todellisessa ajassa tapahtuvia muutoksia, koska käytettävissä on jo useiden vuosikymmenten takaisia tallenteita. Maantieteellisen levikin kuvaamiseen kirjoittajat tarjoavat uusia vaihtoehtoja, jotka ottavat huomioon myös uudennoksen sosiaalisen leviämisen ja innovaation taajuuden eri alueilla. Maantieteellisiä diffuusioteorioita soveltaen voidaan laskea asutuskeskusten vaikutus toisiinsa uudennoksen leviämässä; perustana ovat asukasmäärä ja välimatka keskuksesta toiseen. Tällainen puhtaasti matemaattinen menetelmä näyttää tosin jättävän huomiotta lukuisia muita seikkoja, joilla on osuutta innovaation leviämässä. Muutoshan voi alkaa eri seuduilla itsenäisesti, tai lingvistisistä syistä sen etenemisnopeus alueittain saattaa vaihdella. Jotta myös tällainen alueellinen vaihtelu otettaisiin variaation tutkimuksessa huomioon sosiolingvistiikan ja perinnäisen murremaantieteen ohella, kirjan tekijät suosittavat laajennetulle tutkimussuunnalle nimeä *geolingvistiikka*.

Kuten kirjoittajat itsekkin toteavat (s. 205), teos pohjautuu suurimmalta osaltaan sosiolingvistiseen ajattelutapaan. Tieteenalana sosiolingvistiikka on vasta parin vuosikymmenen ikäinen, ja se onkin tuonut kielellisen variaation tutkimukseen monia uusia menetelmiä. Teoksen havaintomateriaalia koottaessa on voitu käyttää hyväksi tuoreimpia tutkimuksia; lähteet ovat enimmäkseen 1970-luvulta. Erityyppisiä variaatioilmiöitä on tosin esitelty yleensä vain äänne- ja muutos-tutkimusten valossa, mikä johtunee siitä,

että juuri äänne- ja muutos, ja erityisesti englannin osalta, soveltuvat parhaiten sosiolingvistiikan keinoin käsiteltäviksi. Huomionarvoista on, että kirjoittajat ovat pyrkineet yhdistämään perinnäisen dialektologian ja sosiolingvistisen tutkimuksen.

Teoksessa esitetyt periaatteet eivät kaikilta osin ole suoraan sovellettavissa Suomen oloihin. Esimerkiksi siirtymämurteiden tutkimus, jonka tärkeyttä kirjoittajat korostavat, on meillä otettu vanhastaan huomioon. Kokeilevien, pelkätään matemaattisten menetelmien käyttö (esim. s. 196—202) ei sovi siltään suomalaisen kaupunkimurteiden tutkimukseen, koska meillä keskukset ovat pieniä eivätkä ne ole sosiaaliselta eivätkä ammattilliselta rakenteeltaan verrattavissa suurten teollisuusmaiden asutuskeskuksiin. Tämä ero on suomalaisessa sosiolingvistisessä tutkimuksessa toki huomattu (esim. sosiaaliluokkien jaottelua on meillä yksinkertaistettu). Myös kielen rakenteen erot vaikuttavat siihen, ettei tutkimusmenetelmiä voi sellaisenaan siirtää kielestä toiseen.

Tekijät ovat havainnollistaneet tekstiä lukuisin kartoin ja kaavioin, ja kirjan loppussa olevan lähdeluettelon lisäksi jokaisen luvun loppuun on liitetty tiivistetyt tiedot tärkeimmistä aiheita käsittelevistä lähde- ja teoksista. Teos sopii apuvälineeksi paitsi murteentutkimuksesta ja sosiolingvistiikasta myös yleisemmin kielen muuttumisesta kiinnostuneelle tutkijalle; se tarjoaa kokeiltavaksi ja valikoitavaksi uusia variaation kuvaustapoja.

MARJATTA PALANDER